

IFLA LRM og RDA skráningarreglurnar

Höfundur: Kristín Lilja Thorlacius Björnsdóttir

Inngangur

Það sem af er 21. öldinni hafa átt sér stað miklar breytingar á framleiðslu, dreifingu, miðlun, leit og neyslu upplýsinga. Þessi þróun hefur kallað á nýja nálgun og uppstokkun á skráningarstöðlum, skráningarreglum og skráningarviðmiðum. Dæmi um nýjungar sem þessi þróun hefur kallað á, eru alþjóðlegu RDA-skráningarreglurnar (*e. Resource Description and Access*) sem hafa nú víðast hvar tekið við eldri reglum og stöðlum.

Árið 2016 voru RDA-reglurnar innleiddar í Gegni og hafa skráningarfærslur í kerfinu síðan þá byggt á þeim. Í alþjóðlegu samhengi hafa RDA-reglurnar þó verið í stöðugri endurskoðun og nú hefur ný útgáfa þeirra formlega tekið við upprunalegu útgáfunni. Ein helsta ástæðan fyrir endurskoðun RDA reglanna, er sú að hugmyndafræðin sem þær byggja á hefur tekið nokkrum breytingum. FR hugtakalíkonin þrjú⁵ sem voru upphaflega höfð til grundvallar við sköpun RDA þóttu ekki nægilega samrýmanleg eða heildstæð. Þau hafa nú verið samræmd og sameinuð í eitt líkan, IFLA Library Reference Model (LRM).

RDA-reglurnar eru gefnar út á vefnum RDA Toolkit og í maí 2027 verður upprunalegu útgáfu þeirra endanlega „lokað“ og ný útgáfa tekur alfarið við. Eftir þann tíma verður aðeins hægt að nálgast og nota nýju RDA-reglurnar sem skráningarviðmið. Af þessu er ljóst að Gegnissöfnin verða að hefja vinnu fljótlega við að innleiða nýju RDA-reglurnar. Til þess að sú vinna takist vel, er mikilvægt að við höfum góðan skilning á hugmyndafræðilegri undirstöðu þeirra, LRM líkaninu.

Í þessari grein verður farið yfir uppbyggingu LRM líkansins, tengingu þess við RDA reglurnar og hvaða skref Gegnissamlagið þarf að taka til þess að innleiða breytingarnar sem orðið hafa á þeim.

IFLA Library Reference Model

Hér verður stiklað á stóru þegar kemur að uppbyggingu og inntaki LRM líkansins. Hafa ber í huga að mörg hugtök sem þar birtast hafa ekki verið formlega þýdd yfir á íslensku en höfundur mun styðjast við þær þýðingar sem hingað til hafa verið notaðar í kennslu á efninu í

⁵ Functional Requirements for Bibliographic Data (FRBR, 1998), Functional Requirements for Authority Data (FRAD, 2009) og Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD, 2011).

upplýsingafræði við Háskóla Íslands. Mikilvægt er að átta sig á því að hugtakalíkon eins og LRM eru ekki eiginlegar skráningarreglur eða skráningarstaðall heldur hugmyndafræði sem auðveldar okkur alla umfjöllun um skráningu. Hugmyndafræði LRM endurspeglar svo í RDA-reglunum, sem að lokum hefur áhrif á framsetningu gagna í bókasafnsskrám.

LRM er eininda- og venslalíkan (*e. entity-relationship model*). Vegna þess að líkanið kemur fram 20 árum seinna en fyrsta FR-líkanið, er í því tekið tillit til ýmissa tækninýjunga sem ekki voru til staðar í upprunalegu hugtakalíkonunum. Það hentar því betur sem líkan fyrir nútíma skráningarstaðla og til að vinna með samtengd gögn (*e. linked data*).

Notendaaðgerðir

Grunnurinn að LRM líkaninu er að bókfræðigögn skuli skipulögð með notendur í huga. Því eru skilgreindar fimm notendaaðgerðir sem þarf að hafa í huga við skráningu. Notendaaðgerðir LRM eru:

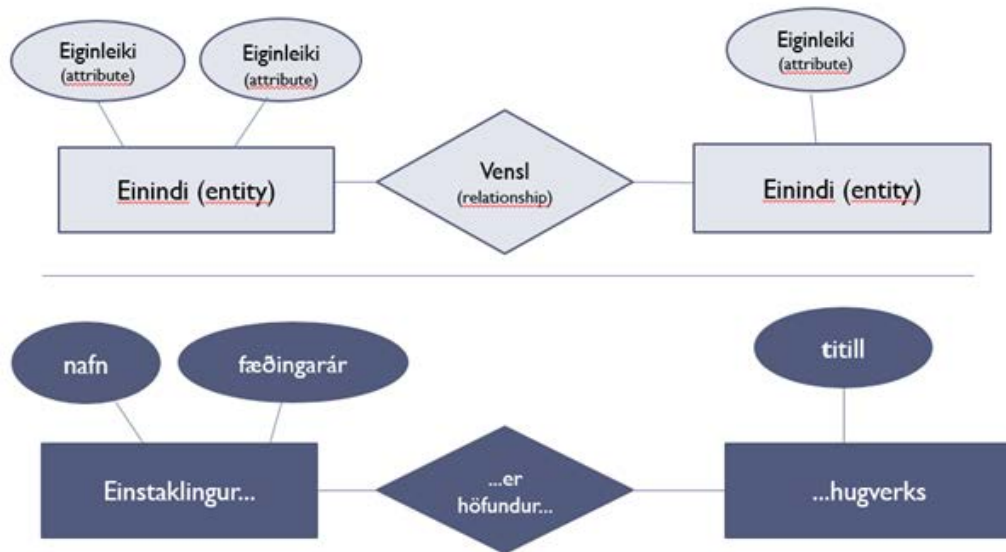
- Að finna (*e. find*): Notendur koma að upplýsingakerfum til þess að finna tiltekið efni og setja fram fyrirspurnir í samræmi við það.
- Að bera kennsl á (*e. identify*): Notendur ganga úr skugga um að leitarheimtur skili efni sem samræmist því sem leitað var að, og geta greint á milli tveggja eða fleiri viðfanga með svipuð einkenni.
- Að velja (*e. select*): Notendur velja það efni sem hentar þeim og hafna því sem ekki hentar.
- Að nálgast (*e. obtain*): Notendur vilja komast yfir eða fá aðgang að viðföngum.
- Að skoða (*e. explore*): Notendur sjá nýtt samhengi eða uppgötva ný viðföng með því að fylgja venslum sem skráð hafa verið í bókfræðifærslur.

Einindi, eiginleikar og vensl

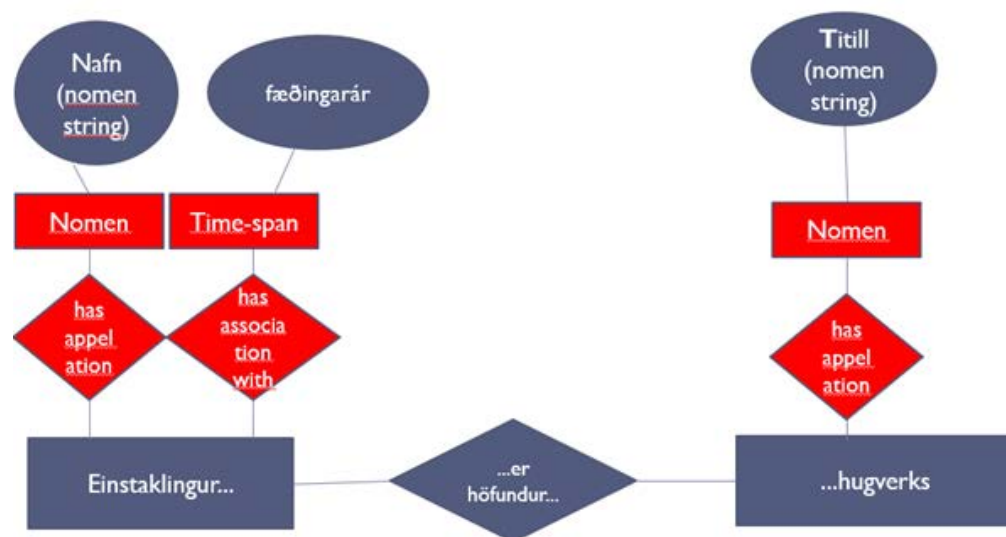
Líkanið er, eins og áður sagði, eininda-venslalíkan og þau hugtök sem unnið er með eru einindi (*e. entities*), eiginleikar (*e. attributes*) og vensl (*e. relationships*). Einindi eru sérhvert hlutrænt eða hugrænt fyrirbæri sem til er, hefur verið til eða gæti orðið til í bókfræðilegu samhengi. Til dæmis einstaklingur (höfundur), hugverk (skáldsaga) eða staður (útgáfustaður). Þessi einindi búa svo yfir eiginleikum sem lýsa þeim og greina þau frá öðrum einindum. Þannig getur einn eiginleiki einstaklings verið starfsvettvangur hans og einn eiginleiki hugverks verið tegund þess, t.d. hvort það er skáldsaga eða fræðigrein. Hvert einindi getur svo tengst öðrum einindum með mismunandi venslum. Til að mynda getur einstaklingur tengst hugverki með því að vera höfundur þess.

Þessi uppsetning á hugtakalíkaninu er kunnug þeim sem hafa kynnt sér FRBR-líkanið. Í LRM

er þó vikið frá upprunalega FRBR-líkaninu, því ýmsir FRBR-eiginleikar eru í LRM skilgreindir sem einindi. Á meðan FRBR tilgreinir nafn og fæðingarár einstaklings sem eiginleika hans (sjá mynd 1) verða þessir eiginleikar að öðrum einindum í LRM sem eru vensluð við einindið einstaklingur (sjá mynd 2).

Mynd 1: Einindi, eiginleikar og vensl samkvæmt FRBR. Einindi eru réttthyrningslaga, eiginleikar eru sporöskjulaga og vensl eru tíglar.

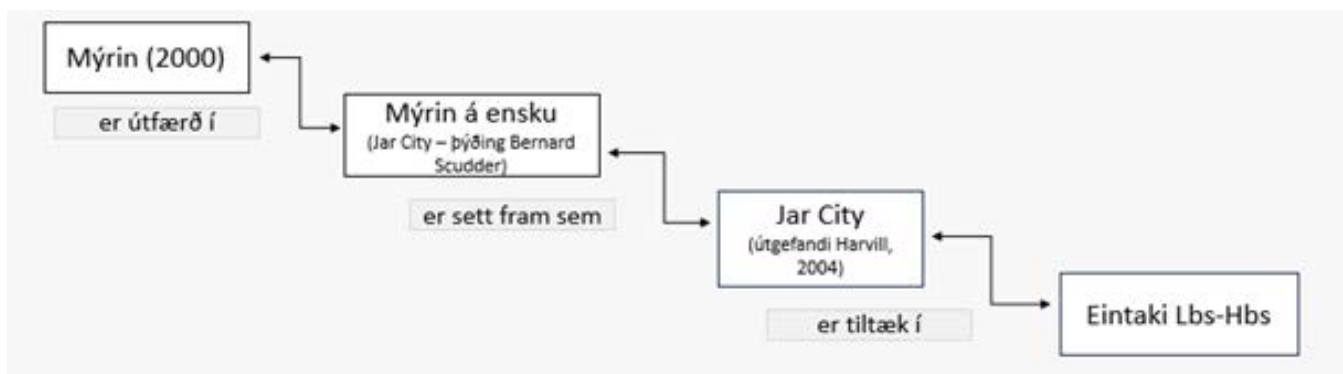

Mynd 2: Einindi, eiginleikar og vensl samkvæmt LRM. Einindi eru réttthyrningslaga, eiginleikar eru sporöskjulaga og vensl eru tíglar.

WEMI-einindin

WEMI einindin svokölluðu eru eftirfarandi fjögur einindi; hugverk (*e. work*), útfærsla (*e. expression*), birtingarform (*e. manifestation*) og eintak (*e. item*). Þessi einindi eru lykilatriði í LRM. Þeim er stigveldisraðað í líkaninu og þar er hugverk víðasta hugtakið og eintakið það þrengsta. Hugverk er einnig óáþreifanlegasta einindið og eintakið það áþreifanlegasta. Í líkaninu eru öll vensl milli WEMI-einindanna skilgreind. Hugverk „er útfært í“ útfærslu, útfærslan „er sett fram“ sem birtingarform og birtingarformið „er tiltækt í“ eintaki.

Ef við komum skáldsögunni *Mýrinni* eftir Arnald Indriðason fyrir í líkaninu er hugverkið sagan sjálf, sem óhlutbundið fyrirbæri eða hugmynd, í engri sérstakri útfærslu eða á sérstöku formi. Fyrsta útfærsla hugverksins er svo *Mýrin* útfærð sem skáldsaga á íslensku og gefin út í prentformi árið 2000. Fleiri útfærslur líta svo dagsins ljós og það eru t.d. þýðingar á önnur tungumál og lesnar útfærslur sem ætlaðar eru fyrir hljóðbókaútgáfu. Hver útfærsla getur svo átt sér eitt eða fleiri birtingarform. *Mýrin* í sömu ensku þýðingunni getur komið út hjá tveim mismunandi útgefendum og haft ólíkt blaðsíðutal og er þá um að ræða mismunandi birtingarform. Hljóðritið getur einnig átt sér fleiri en eitt birtingarform ef það er gefið út bæði sem hljómdiskur og sem vefvistuð hljóðbók. Loks er hvert birtingarform gert tiltækt í eintaki eða mörgum eintökum, sem öll eru eins (sjá mynd 3).

Mynd 3: WEMI einindi og vensl þeirra á milli. Mynd upprunalega fengin frá Rögnu Steinarsdóttur

Þessi hluti líkansins endurspeglast mjög skýrt í RDA skráningarreglunum, sem segja okkur að bókfræðifærslur skuli lýsa birtingarforminu, þótt tilteknir eiginleikar hugverksins, útfærslunnar og jafnvel eintaks geti átt heima í slíkri færslu. Að geta greint eitt birtingarform frá öðru er grundvallarþekking fyrir skrásetjara, sem skrá samkvæmt RDA-reglum og þurfa að geta metið hvenær skuli stofna nýja bókfræðifærslu og hvenær ekki.

Uppbygging LRM líkansins

LRM-líkanið er sett fram sem stigveldi og skilgreinir 11 einindi, 37 eiginleika og 36 tegundir vensla. Hvert og eitt einindi, eiginleiki eða vensl fær sinn sérstaka merkimiða í líkaninu eins og sjá má í töflu 1 yfir einindin. Þannig er LRM líkanið ekki einungis ætlað mennskum augum heldur hannað þannig að það megi nota sem viðmið þegar gögn eru sniðin inn í kerfi og skipulögð þannig að þau megi skilja í samhengi við gögn í öðrum kerfum, þ.e. samtengd gögn.

LRM Einindastigveldi		
Efsta stig	2. stig	3. stig
LRM-E1 Res		
	LRM-E2 Hugverk (e. work)	
	LRM-E3 Útfærsla (e. expression)	
	LRM-E4 Birtingarform (e. manifestation)	
	LRM-E5 Eintak (e. item)	
	LRM-E5 Aðili (e. agent)	
		LRM-E7 Einstaklingur (e. person)
		LRM-E8 Samlag (e. collective agent)
	LRM-E9 Nomen	
	LRM-E10 Staður (e. place)	
	LRM-E11 Tímabil (e. timespan)	

Tafla 1: Einindastigveldi LRM

Einindi í LRM

Stigveldisröðun einindanna í LRM-líkaninu hefur áhrif á eiginleika þeirra og venslin þeirra á milli. Eiginleikar og vensl erfast niður stigveldið og þess vegna þarf bara að skilgreina hvert þeirra einu sinni. Eiginleiki sem á við einindi ofar í stigveldinu getur einnig átt við um einindi neðar í því. Þannig geta eiginleikar hugverks erfst yfir á útfærslur hugverksins og eiginleikar útfærslunnar átt við um birtingarform hennar. Það sama á við um venslin. Höfundur hugverks er höfundur allra útfærslna, birtingarforma og eintaka hugverksins án þess að það þurfi að skilgreina venslin á hverju stigi.

Í LRM líkaninu er aðeins eitt einindi í efsta þrepi stigveldisins. Það kallast *Res*, sem þýðir „hlutur“ á latínu. *Res* er svokallað ofureinindi og stendur í raun fyrir allt sem er talið skipta máli

í hinum bókfræðilega heimi. Þetta hefur til dæmis áhrif á þá tegund vensla sem í LRM-líkaninu kallast „Hugverk hefur viðfangsefni/Er viðfangsefni res“ sem eru sérstök vensl milli *Res* og hugverks. Af því að venslin erfast niður stigveldið þarf ekki að skilgreina þau nema einu sinni og vegna þess að *Res* er ofureinindi geta öll einindi neðar í stigveldinu verið *Res*. Þannig geta öll einindi líkansins verið viðfangsefni hugverks.

Annað einindi sem ber latínuheiti í líkaninu er *Nomen*, sem þýðir „nafn“ á latínu. Skilgreiningin á *Nomen* er: Samband milli einindis og merkingarinnar sem vísar til þess. Sem sagt nafn eða heiti á tilteknu fyrirbæri. *Nomen* er mikilvægt einindi í líkaninu vegna þess að hlutir eiga sér oft fleiri en eitt heiti og hvert heiti getur átt sér fleiri en eina birtingarmynd. Þannig vitum við að „Halldór Laxness“, „Halldór Kiljan Laxness“, „Halldór Guðjónsson“ og „Халлдор Лаксечеру“ eru nöfn sem öll vísa til sama einstaklings/einindis. Að sama skapi þarf að vera hægt að aðgreina tvö eða fleiri ólík einindi sem bera sama heiti (samheiti). Með því að vensla *Nomen* við einindi er hægt að taka af allan vafa um hvaða einindi heitið á við.

Eiginleikar í LRM

Öll einindi í LRM líkaninu búa yfir eiginleikum. Eiginleikarnir eru atriði sem eru einkennandi fyrir einindin. Eiginleikar lýsa einindum og hjálpa notendum að bera kennsl á þau í leitarniðurstöðum. Því fleiri eiginleikar sem eru til staðar í skráningarfærslum þeim mun nákvæmari eru lýsigögnin. Hver og einn eiginleiki er skilgreindur í tengslum við eitt ákveðið einindi. Svipaðir eiginleikar geta átt við um fleiri en eitt einindi en eru þá skilgreindir út frá hverju einindi fyrir sig. Þannig getur tungumál verið eiginleiki útfærslu, aðila og *Nomen* en skilgreiningin fyrir hverja tegund eiginleika er ekki sú sama. Tungumál sem eiginleiki útfærslu er tungumálið sem útfærslan er sett fram á. Tungumál sem eiginleiki aðila er tungumálið sem aðilinn notar þegar hann skapar útfærslu, og hver aðili getur haft fleiri en eitt tungumál sem eiginleika. Að lokum er tungumál sem eiginleiki *Nomen*, tungumál sem tiltekið heiti tilheyrir.

Í LRM-líkaninu er skilgreindur nýr eiginleiki fyrir einindið hugverk, þessi eiginleiki kallast „dæmigerð útfærsla“ (*e. representative expression*). LRM, líkt og FRBR, skilgreinir allar útfærslur tiltekins hugverks sem jafnsettar, en sú skilgreining hefur alla tíð verið umdeild þegar kemur að hefðbundinni bókaútgáfu. „Dæmigerðar útfærslur“ eru þær útfærslur hugverks sem notendur hugsa um sem upprunalegar eða sú útfærsla hugverksins sem samþykkt er af samfélaginu sem sú rétta, kanónan. Til dæmis mætti færa rök fyrir því að upprunalega útgáfan af Sjálfstæðu fólki eftir Halldór Laxness, sem inniheldur stafsetningu HKL sé hin dæmigerða útfærsla Sjálfstæðs fólks. Seinni tíma útgáfa með hefðbundinni stafsetningu eða þýðing á frönsku eru vissulega útfærslur af sama hugverki en geta ekki talist dæmigerðar eða upprunalegar. Með því að gera greinarmun á dæmigerðri útfærslu og öðrum útfærslum verður til möguleiki á að skerpa á leitarmöguleikum og leitarniðurstöðum í bókasafnskerfum.

Vensl í LRM

Vensl eru annar þýðingarmikill hluti LRM-líkansins, en þau tengja einindi saman og búa til samhengi þeirra á milli. Þau eru lykilatriði þegar kemur að því að tengja upplýsingar saman og leiða notendur auðveldlega á milli skyldra viðfanga. Venslin á milli WEMI-einindana eru kjarni líkansins og vensl þeirra við önnur einindi gera notendum kleift að kanna og uppgötva með því að þræða sig í gegnum leitarniðurstöður. Vensl geta verið báðar áttir á milli einindanna, þó stundum séu þau einkvæm. Oft verða til samsett vensl þar sem fleiri en tvö einindi tengjast með mörgum venslum (sjá mynd 4).

Mynd 4: Samsett vensl

Með þeim einindum, eiginleikum og venslum sem skilgreind eru í LRM-líkaninu er hægt að tryggja samræmda uppbyggingu lýsigagna sem er auðveldlega hægt að samþætta við samtengd gögn á þekkingarvefnum (e. *semantic web*). Líkanið er svo notað til grundvallar endurskoðaðra RDA skráningareglna.

Nýtt og endurskoðað RDA

LRM líkanið endurspeglar í nýjum og endurskoðuðum RDA reglum sem hafa nú tekið við af upprunalegu RDA reglunum. Öll LRM-einindin eiga sér hliðstæðu í RDA-einindum. Res verður að RDA-einindi (e. *RDA entity*) sem lýtur sömu lögmálum og Res, það er ofureinindi sem nær yfir öll einindi innan RDA. Að auki má í RDA finna einindin skipulagsheild (e. *corporate body*) og fjölskylda (e. *family*), sem falla undir LRM-einindið samlag.

RDA Eindindastigveldi			
Efsta stig	2. stig	3. stig	4. stig
RDA einindi (RDA entity)			
	Hugverk (e. work)		
	Útfærsla (e. expression)		
	Birtingarform (e. manifestation)		
	Eintak (e. item)		
	Aðili (e. agent)		
		Einstaklingur (e. person)	
		Samlag (e. collective agent)	
			Skipulagsheild (e. corporate body)
			Fjölskylda (e. family)
	Nomen		
	Staður (e. place)		
	Tímabil (e. timespan)		

Tafla 2: Stigveldi eininda í RDA

Hverju og einu einindi í RDA tilheyrar svo skráningaratriði sem eru annars vegar lýsandi skráningaratriði sem byggja á eiginleikum og vensluð skráningaratriði sem byggja á venslum milli eininda. Þetta rímar við tvo þætti hefðbundinnar bókfræðiskráningar sem byggir annars vegar á lýsingu og hins vegar á leitaratriðum. Auk skráningaratriðinna má í RDA-skráningarreglunum finna almennar leiðbeiningar um hluti eins og umritanir, skammstafanir og greinamerkjasetningu. Að lokum er svo rými fyrir svokallaða notkunarprófila (*e. application profile*) innan RDA Toolkit.

Í upprunalegu útgáfunni af RDA voru fyrir fram ákveðin grunnatriði sem RDA skilgreindi sem nauðsynleg í skráningarfærslum. Í uppfærðri útgáfu af RDA eru engar reglur settar um hvaða skráningaratriði teljast lágmarksskráning eða nauðsynleg í bókfræðifærslum og hvaða atriði teljast valkvæð. Hverju skráningarsamfélagi er gert að skilgreina lágmarksskráningu í samræmi við eigin þarfir. Til þess eru notkunarprófilarnir gerðir. Mörg skráningarsamfélög hafa þegar útbúið sína eigin notkunarprófila og byrjað að vinna eftir þeim.

Einn aðalmunurinn frá eldri útgáfu RDA er að í endurskoðuðu reglunum er meiri áhersla lögð á vensl milli eininda og eiginleikum fækkar verulega. Þessi breyting gerir að verkum að auðveldara er að nota RDA til að vinna við samtengd gögn. Staðreyndin er þó sú að mörg bókasöfn eru ennþá að skrá á MARC lýsigagnasniði og koma til með að gera það eitthvað áfram. Í flatrí gagnauppbyggingu eins og MARC nýtast nýjungarnar sem fylgja RDA og vensluðum gögnum

aðeins að takmörkuðu leyti. Stýrihópur MARC hefur þó reynt að aðlaga lýsigagnasniðið með ýmsum hætti til að bregðast við breytingum á RDA. Nú þegar hefur bæði sviðum og deilisviðum verið bætt við staðalinn og merkingar vensla (*e. relationship designators*) hafa verið uppfærðar í samræmi við LRM og uppfært RDA.

Mikið af þeim ávinningi sem fylgir innleiðingu RDA mun ekki verða sýnilegur notendum fyrr en eftir að gögnin verða flutt af MARC21-sniði yfir á lýsigagnasnið sem styður betur við samtengd gögn. Breytingar á skráningu í Gegni sem fylgdu RDA innleiðingunni 2015-2016, og þær breytingar sem munu óhjákvæmilega fylgja því að innleiða uppfærða útgáfu af RDA, munu undirbúa gögnin okkar vel fyrir þá framtíð sem bíður. Að einhverju marki hefur RDA skráning þó haft í för með sér ávinning sem þegar er sjáanlegur. Notendur þurfa ekki lengur að lesa úr skammstöfunum sem voru arfleifð úr spjaldskrárskráningu, þeir sjá betur tengsl aðila við viðfangið sem skráð er, og þeir átta sig betur á tengslum milli eininda. Þróun bókasafnskerfisins Ölmú og leitargáttarinnar Primo VE er líka stöðug og miðar mikið af þeirri vinnu að því að gera vensl sem eru skráð í gagnagrunninn sýnilegri og gagnvirkari.

Næstu skref - Innleiðing í Gegni

Áður en farið verður af stað með innleiðingu uppfærðra RDA-reglna í Gegnissamlaginu þarf að meta hvar við erum stödd núna, greina hvernig við vinnum eftir staðlinum í dag og hvaða breytingar þarf að gera til þess vinna samkvæmt uppfærðum reglum. Samhliða þeirri vinnu er hægt að byggja upp íslenskan notkunarprófil fyrir RDA. Ekki verður lagt í að þýða reglurnar í heild og því þarf að meta hvað þarf að þýða. Helstu hugtök og stýrður orðaforði þarf að vera til á íslensku og vera aðgengilegur í lýsigagnaritli Gegnis þar sem við á. Síðan þarf að huga að kennslu og fræðslu, mögulegum skráningarnámskeiðum og uppfærslum á Handbók skrásetjara Gegnis og öðrum samnýttum hjálpargögnum. Auk þess þarf að ákveða hvort og hvernig við viljum uppfæra skráningarfærslurnar sem eru nú þegar í bókfræði- og nafnmyndagrunninum.

Innleiðing á nýjum RDA-skráningarreglum verður ekki jafn viðamikil og þegar RDA var upprunalega innleitt fyrir Gegnissöfnin árið 2016. Bókfræðifærslur í Gegni eru nú þegar byggðar upp í samræmi við RDA og skrásetjarar hafa skráð í samræmi við upprunalegu RDA reglurnar í hátt í 10 ár.

Þótt uppbygging á séríslenskum RDA notkunarprófil og ákvarðanatataka um hvaða skráningaratriði skuli að nota við skráningu í Gegni sé stórt verkefni, má horfa til þess að RDA byggir að miklu leyti á alþjóðlegu samstarfi. Mörg lönd eru langt komin með innleiðingu á nýjum RDA-reglum eða hafa nú þegar lokið henni. Við þurfum að horfa til landanna í kringum okkur, læra af þeirra reynslu og meta hvaða leiðir henta okkar skráningarumhverfi, okkar gögnum og okkar notendum.